

D Ó M U R

Héraðsdóms Norðurlands eystra föstudaginn 5. febrúar 2016 í máli

nr. E-197/2012:

Dalvíkurbyggð

(Ólafur Björnsson hrl.)

gegn

íslenska ríkinu

(Edda Björk Andradóttir hdl.)

Mál þetta, sem dómtekið var 14. desember sl., var höfðað með stefnu Dalvíkurbyggðar, kt. 620598-2089, Ráðhúsinu, Dalvík, á hendur íslenska ríkinu, birtri 9. maí 2012.

Dómkröfur stefnanda eru:

Aðallega: Að felldur verði úr gildi úrskurður óbyggðanefndar frá 10. október 2011 í málinu nr. 1/2009, Eyjafjörður ásamt Lágheiði en án Almennings norðan Hrauna, þess efnis að Skíðadalsafrétt sé þjóðlenda, þ.e. eftirtalin úrskurðarorð:

„Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að Skíðadalsafrétt, svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998: Upphafspunktur er þar sem Gljúfurá fellur í Skíðadalsá (1). Þaðan er haldið upp með Skíðadalsá þar til Vesturá rennur í hana (2). Þaðan er Vesturá fylgt til fremstu upptaka og þaðan í sýslumörk milli Eyjafjarðar- og Skagafjarðarsýslna (3). Sýslumörkum er svo fylgt til suðurs, að fyrrum hreppamörkum Skriðuhrepps og Svarfaðardalshrepps við sunnanverðan Skíðadalsjökul (Leiðarhnjúkar 1312 m) (4). Þaðan er fyrrum hreppamörkum fylgt til austurs að Gljúfurárjökli og síðan með suður- og austurmörkum jökulsins (eins og þau voru við setningu þjóðlendlaga hinn 1. júlí 1998), í Gljúfurá (5) og með henni að upphafspunkti, þar sem Gljúfurá fellur í Skíðadalsá.“

Til vara gerir stefnandi þá kröfu að mörk þjóðlendu og eignarlands í Skíðadal séu:

„Lína er dregin frá sveitarfélagamörkum í botni Vesturárdals niður þann dal eftir Vesturá þar til komið er að 500 metra hæðarlínu, þá er þeirri hæð fylgt niður vesturtungur, yfir Stafnstunguháls og inn Austurtungur allt að Skíðadalsá. Þegar komið er yfir í Almanning er línan dregin niður Almanning í 100 metra fjarlægð frá Skíðadalsá allt þar að sem Gljúfrá rennur í Skíðadalsá. Þá er línan dregin upp Almenningsöxl, 100 metra sunnan Gljúfrár og áfram inn Litladal all að jökulsporði Gljúfrárjökuls. Áfram eftir jökulröndinni upp að sveitafélagamörkum og þeim fylgt þar til hringnum er lokað í botni Vesturárdals.“

Stefnandi krefst úr hendi stefnda málskostnaðar að skaðlausu í samræmi við framlagðan málskostnaðarreikning, eða samkvæmt mati dómsins eins og málið sé ekki gjafsóknarmál.

Stefndi, íslenska ríkið, krefst þess að hann verði sýknaður af öllum kröfum stefnanda og að honum verði dæmdur hæfilegur málskostnaður. Til vara krefst stefndi þess að hvor aðili beri sinn kostnað af málinu.

I.

1. Tildrög þessa máls eru þau, að með bréfi, dagsettu 29. mars 2007, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra, f.h. íslenska ríkisins, þá ákvörðun sína að taka til meðferðar tiltekin landsvæði á *vestanverðu Norðurlandi*, eins og þau eru nefnd í bréfinu, sbr. 8. gr., 1. mgr. 10. gr. og 11. gr. laga nr. 58, 1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta. Afmarkaðist kröfusvæðið nánar af Eyjafjarðarsýslu, Skagafjarðarsýslu og Austur-Húnavatnssýslu, austan Blöndu, auk Hofsjökuls. Var þetta landsvæði auðkennt sem svæði nr. 7 hjá óbyggðanefnd. Á síðari stigum meðferðar hjá óbyggðanefnd var afráðið að skipta landsvæðinu í tvennt og þá þannig að fjallað yrði sérstaklega um syðri og nyrðri hlutann. Var síðar greint svæði nefnt „*vestanvert Norðurland, nyrði hluti (7B)*“. Svæðinu var síðar skipt í tvö mál, þ.e. mál nr. 1/2009, sem var nánar afmarkað þannig: Tröllaskagi norðan Öxnadalshéiðar, Eyjafjörður ásamt Lágheiði en án Almennings norðan Hrauna og mál nr. 2/2009, Skagafjörður ásamt Almenningi norðan Hrauna en án Lágheiðar. Er hið fyrrnefnda svæði hér til umfjöllunar.

Kröfulýsingar fjármálaráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins á umræddu landsvæði, þ.e. í máli nr. 1/2009, svæði *7B*, bárust óbyggðanefnd 11. maí 2009. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um meðferð sína á svæðinu, svo og útdrátt úr kröfum aðila, m.a. stefnanda, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 22. maí sama ár, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58, 1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 25. ágúst 2009. Kom jafnframt fram að yfirlýsingum um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði. Samkvæmt gögnum voru kröfur fjármálaráðherra gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum sýslumanna norðanlands, auk sveitarfélaga á kröfusvæðum og á heimasíðu óbyggðanefndar. Jafnframt var málið kynnt í fjölmiðlum.

Óbyggðanefnd tilkynnti breytingu á kröfusvæðinu í Lögbirtingablaðinu 5. mars 2010 og var þá á ný skorað á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis íslenska ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 7. júní það ár.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdrátturinn lágu frammi á skrifstofum fyrrnefndra sýslumanna frá 5. mars til og með 6. apríl 2010, sbr. 12. gr. laga nr. 58, 1998, og var athugasemdafrestur veittur til 13. apríl sama ár. Vegna áðurnefndra breytinga fór fram sérstök kynning og var frestur veittur vegna þeirra til 7. júní 2010. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Vettvangsferð vegna máls óbyggðanefndar nr. 1/2009 fór fram 31. ágúst 2009. Málið var fyrst tekið fyrir af nefndinni, sem skipuð var Karli Axelssyni hæstaréttarlögmanni, Benedikt Bogasyni héraðsdómara, og Sif Guðjónsdóttur héraðsdómslögmanni, og forsvarsmönnum aðila 19. nóvember 2009. Voru þá gögn lögð fram og línur lagðar um málsmeðferð. Við aðra fyrirtekt málsins 21. janúar 2010 var m.a. lögð fram greinargerð stefnda, íslenska ríkisins, en við þriðju fyrirtökuna 11. mars sama ár lögðu gagnaðilar og þar á meðal stefnandi, sem er þinglýstur eigandi Skíðadalsafréttar í Skíðadal, fram greinargerðir sínar og önnur gögn. Þá var málið tekið fyrir hjá óbyggðanefnd 21. janúar og 11. mars og 9. apríl, en aðalmeðferð hjá nefndinni fór fram 30. apríl 2010 með skýrslutökum og munnlegum málflutningi, en í framhaldi af því var málið tekið til úrskurðar. Málsmeðferðin var endurupptekin 12. september 2011 og voru þá lögð fram ný gögn, en málið að því loknu tekið til úrskurðar að nýju. Hinn 10. október sama ár kvað óbyggðanefnd upp úrskurð sinn. Var það m.a. niðurstaða nefndarinnar að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, Skíðadalsafréttur, sbr. dómkröfur aðila, væri þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. a-lið 7. gr., laga nr. 58, 1998, en þó þannig að svæðið væri í afréttareign stefnanda, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Útdráttur úr úrskurði óbyggðanefndar var birtur í Lögbirtingablaðinu.

Stefnandi undi ekki niðurstöðu óbyggðanefndar og leitast hann við með málssókn sinni hér að fá henni hnekkt, og krefst ógildingar á úrskurðinum, líkt og fram kemur í stefnu. Stefnandi fékk gjafsókn þann 23. apríl 2012.

Mál þetta var þingfest 28. júní 2012. Það var höfðað innan þess frests sem veittur er í 19. gr. laga nr. 58, 1998 til þess að bera úrskurð óbyggðanefndar undir dómstóla. Fyrir liggur að árið 1998 sameinaðist Svarfaðardalshreppur tveimur öðrum sveitarfélögum undir nafninu Dalvíkurbyggð, sem er stefnandi málsins.

Fjármálaráðherra er í fyrirsvari fyrir stefnda, íslenska ríkið, samkvæmt 11. gr. laganna, en hann lagði fram greinargerð sína þann 7. mars 2013.

Vettvangsferð dómsins með málsaðilum var m.a. vegna ótíðar ekki farin haustið 2013 líkt og áætlað hafði verið. Hún var því farin ári síðar, þann 19. ágúst 2014, og var þá með í för staðkunnugur byggðamaður, Kristján Eldjárn Hjartarson, byggingafræðingur.

2. Hér á eftir verður gerð grein fyrir helstu atriðum og forsendum í úrskurði óbyggðanefndar, en einnig verður að nokkru vikið að öðrum gögnum sem aðilar lögðu fram eins og nauðsynlegt er til úrlausnar málsins.

Úrskurður óbyggðanefndar skiptist í sjö kafla og er 175 blaðsíður. Í fyrstu köflunum er lýst málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd, kröfugerð og gagnaöflun svo og þeim sjónarmiðum sem aðilar byggja á. Í síðari köflum úrskurðarins er lýst landnámi og afmörkun, en einnig að nokkru afnotum og sögu landsvæðisins, en þar er einkum byggt á heimildaröflun og samantekt frá Þjóðskjalasafni Íslands. Þá er gerð grein fyrir niðurstöðum óbyggðanefndar um einstakar jarðir, en að lokum eru

úrskurðarorð. Með úrskurðinum fylgir sérstakur uppfærður viðauki þar sem lýst er *almennum niðurstöðum* óbyggðanefndar, en þær eru m.a. ítarlega raktar í dómi Hæstaréttar Íslands í máli nr. 48/2004. Einnig eru önnur skjöl meðfylgjandi, þ. á m. viðeigandi kort með árituðum merkja- og kröfulínum aðila.

3. Í úrskurði óbyggðanefndar segir að heimildir um landnám og landnámsmörk í Eyjafirði sé helst að finna í Landnámu. Segir þar m.a. frá því að Þorsteinn „svarfaðr“, sonur Rauðs ruggu í Naumudal, hafi numið Svarfaðardal að ráði landnámsmannsins Helga hins magra. Staðhæft er að Landnáma geti ekki um landnám einstakra jarða í Svarfaðardal og Skíðadal, en að þar sé þó getið um Skíða í Skíðadal og að dalurinn sé við hann kenndur. Tekið er fram að umræddur Skíði sé ekki sá hinn sami og getur um í Svarfdælu.

Í úrskurði óbyggðanefndar er sérstaklega fjallað um hið umþrætta landsvæði, Skíðadalsafrétt, og tengsl þess við jörðina Velli í Svarfaðardal. Þá er í úrskurðinum fjallað um býli og jarðeignir, sem tengjast ágreiningssvæðinu, en þá einkum jarðirnar Gljúfurárkot, Sveinsstaði og Stafn í fremsta hluta Skíðadals, en einnig er lauslega vikið að þremur jörðum austan fjallgarðs í Hörgárdal, þ.e. Féeggstöðum, Baugaseli og Sörlatungu.

Í úrskurðinum segir nánar um staðhætti í Skíðadal og um ágreiningsefnið:

Skíðadalur liggur á austanverðum Tröllaskaga og teygir sig norðan frá Svarfaðardal suður undir Stafnstungnafjall og Skíðadalsjökul. Í máli þessu er einungis deilt um þann hluta dalsins sem liggur lengst inn til landsins, nánar tiltekið innan við Gljúfurá og sunnan Vesturár. Þar er undirlendi í u.þ.b. 300 m hæð yfir sjávarmáli og mikið fjalllendi. Með ánum og upp í fjallshlíðar er landið nokkuð gróið.

Svæði þessu má í megindráttum skipta í tvennt, annars vegar norðvestan og hins vegar suðaustan við Skíðadalsá.

Norðvestan Skíðadalsár, sunnan Vesturár, er Stafnstungnafjall (1213 m). Norðan í fjallinu eru Vesturtungur og suðaustan í því eru Austurtungur. Vestan Stafnstungnafjalls er Staðargangnafjall (1364 m).

Á þeim hluta svæðisins sem liggur suðaustan Skíðadalsár er Almenningsfjall (1295 m) nyrst en Gljúfurárjökull, innst í Gljúfurárdal, austan þess og sunnan. Suðvestan við Almenningsfjall, sunnan Stafnstungnafjalls, er Skíðadalsjökull og þaðan rennur Skíðadalsá norðaustur til sjávar.

4. Í úrskurði óbyggðanefndar er einkum vísað til gagna sem Þjóðskjalasafnið aflaði um nýtingu, réttindi og afmörkun áður nefndra býla í Skíðadal og um tengsl þeirra við önnur býli og þá helst við höfuðbýlið á Austurkjálka Svarfaðardals, Velli. Til þessara gagna vísa málsaðilar einnig og verða þau reifuð hér á eftir.

Í úrskurðinum er ítarlega fjallað um kirkjujörðina Velli í Svarfaðardal. Bent er á að í fyrsta þekktu máldaga Vallakirkju, sem kenndur er við Auðun biskup rauða Þorbergsson, frá árinu 1318, segi að býlið Stafn sé á meðal jarðeigna hennar, en að

öðru leyti sé ekki getið um Skíðadal og afdal hans, Vesturárdal. Þá segir að hið sama komi fram í máldagabók Péturs biskups Nikulássonar frá 1394 og í vísitasíum Jóns biskups Vilhjálmssonar frá 1429 og 1431. Bent er á að breyting verði þarna á, þar sem í máldagadagbók Ólafs biskups Rögnvaldssonar, frá 1461, segi að Vallakirkja eigi: [...] *allan skidadal oc vestrar dal fram fra holamarke til sueinsstada marks*. Hið sama komi fram í elsta hluta Sigurðarregisturs frá 1525.

Í úrskurðinum er á það bent að í máldaga frá því eftir 1590 segi að Urðakirkja í framdal Svarfaðardals eigi reit í Skíðadalsafrétt og að hið sama komi fram í vísitasíum kirkjunnar á 17. og 18. öldinni, en að þá sé tekið fram að eigi sé glögglega vitað hvar þessi reitur sé.

Í úrskurðinum segir að efni máldagabókar Ólafs biskups sé ítrekað í vísitasíum Vallakirkju á 17. öldinni um að kirkjan eigi allan afréttinn frá Gljúfurármerki og allt til Sveinsstaðamarks, en að í þessum heimildum komi enn fremur fram að hún eigi m.a. jarðirnar Stafn, Sveinsstaði, Krosshól og Minni-Þverá. Bent er á að í ódagsettri vísitasíu séra Jóns Egilssonar, sem var prestur í Vallakirkju á árunum 1622 til 1658, segir að hann hafi lögfest allan Skíðadalsafrétt frá Gljúfurármarki til Sveinsstaðamarks og Þverárdal, og að það sé efnislega í samræmi við lögfestu Jóns um Vallastað frá árinu 1645, þar sem segir m.a.: [...] *þad allt annad [annad, ofan línu] sem þessum vallnastad hefur fylgt ad fornu og nyu þott adrer hallde og eckj er med Logum framkomid*. Bent er á að í vísitasíu Vallakirkju frá 1686 segi að hún eigi allan Skíðadalsafrétt með öllum Vesturárdal og hálfum Þverárdal og enn fremur að Vellir eigi jarðirnar Kónsstaði, Sveinsstaði, Gljúfurárkot og Þveráarkot og loks að prestur hafi látið byggja upp land kirkjunnar á Þverhól (Hverhóll).

Í úrskurðinum segir að á manntalsþingum á árunum 1707 og 1708 hafi séra Eyjólfur Jónsson uppleið lögfestur fyrir Vallakirkjulandi og hennar landsítökum, en enn fremur fyrir jarðeignunum Kónsstöðum, Hverhól, Sveinsstöðum og Gljúfurárkoti. Að auki hafi Eyjólfur í þessari sömu lögfestu lýst afrétti Vallakirkjunnar í Skíðadal með þessum takmörkum: ... *fraa fremstu Vatna uppsprettu, allt ofan ad Holar Merki fyrir austan aa, og Sveinsstada Merki fyrir Vestan, med óllum Vesturaardal og haalfum Þveraardal*.

Í úrskurði óbygðanefndar er vísað til þess að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1712 segi að Vellir séu kirkjustaður og beneficium, að hjáleigan Garðakot tilheyri jörðinni og enn fremur að Vellir eigi afrétt lengst fram í Skíðadal; *þar sem eyðibólið Stafn liggur*. Í Jarðabókinni segir að Stafn sé fornt eyðiból Valla, en um það segir nánar: *Þetta eyðiból með tilliggjandi löndum brúkar presturinn fyrir afrijettt fyrir lömb og gjeldfje, og líka leyfir hann þangað upprekstur nokkrum sveitarmönnum fyrir óákeðinn góðsvilja, en ekki hefur hjer viss afréttartollur goldist, so hjer undirréttast. Grastekja er her nokkur, sem sveitarmenn brúka öðruhvorju eftir leyfi staðarhaldarans. Ekki þykir mönnum líklegt það muni aftur byggjast fyrir heyskaparleysi*.

Í niðurlagi Jarðabókarinnar um eyðibólið Stafn segir enn fremur: *Almenníngur kallast eitt stórt fjall fyrir austan Skíðadalsá og framan Gljúfurárgil. Þángað á allur hreppurinn að fornu upprekstur fyrir geldfje, lömb og naut, en lítt brúkast þessi almenníngur nú um nokkra tíma sakir harðinda og grasleysis.*

Í Jarðabókinni segir í umfjöllun um jörðina Marstaði, sem er í vestanverðum Skíðadal, að hún eigi geldfjár- og lambaupprekstur í afréttarlandi Vallakirkju fremst í Skíðadal, í Stafnstungum.

Í úrskurði óbyggðanefndar segir að efni eldri lögfestna um réttindi Valla séu áréttuð í prófastsvísitasíu frá 5. júlí 1725. Þá hafi séra Eyjólfur Jónsson á manntalsþingi að Völlum, þann 20. júní 1739, lögfest allan Skíðadalsafrétt að tilteknum merkjum, en einnig allan Kongsstaðadal til jökla og að hann hafi fyrirboðið þar hverjum manni m.a. grasatekju, og peningsgöngu án síns leyfis. Hafi eftirmenn prestsins áréttað þetta í síðari lögfestum og vísitasíum á árunum 1748 og 1776 og jafnframt staðhæft að kirkjan ætti allan Skíðadal og Vesturárdal fram frá Hólármarki til Sveinsstaðamerkis. Að auki hafi prestarnir áréttað eignarhald kirkjunnar á jörðunum Gljúfurárkoti, Sveinsstöðum, Krosshóli, Hverhóli, Kongsstöðum og eyðibýlinu Þveráarkoti.

Í úrskurðinum er bent á að í vísitasíum Vallakirkju á 18. öldinni greini frá því að hún eigi það sem gamlar vísitasíur eignu henni. Þá er bent á að í vísitasíu kirkjunnar frá árinu 1760 segi að vegna undanfarinna stórharðinda séu jarðirnar Gljúfurárkot, Hverhóll og Gardakot komnar í eyði, en enn fremur að jarðirnar Stafn og Þveráarkot hafi um langa hríð verið í eyði.

Í úrskurðinum segir að í brauðamati Þórðar Jónssonar, prests á Völlum, frá 12. ágúst 1782, sé vísað til eldri máldaga kirkjunnar og að hún eigi ítak samkvæmt máldögum: „... óll Skydadals afrett frá Gliufrár merke til Sveinsstada marks, ...“. Þá hafi í brauðmatinu öðrum eignum kirkjunnar og búfjárhögum verið lýst þannig: *Beneficio filgia 12 Jarðer med adur umgetnum heimalöndum, Nefnil. Sidra Hvarf 20 hndr. Krossholl 20 hndr. Kongsst. 10 hndr. Hverholl 10 hndr. Sveinsstader 10 hndr. Gliufrarkot 10 hndr.. Þesse 3 Kot Krossholl Sveinstader og Gliufrarkot liggia under Storum Skada ad Snioflodum og Skridum sem arlega hlaupa a londinn og Eida Eingium og heiskap item Birnunes 10 hndr. Sela 10 hndr. og adur umgetinn heimalönd Hanefsstader Uppsaler Brautarholl og hiáleigann Gardakot Hverakot og Stafn eru i Eidi sum um margra ara tyma [skjal ólæsilegt vegna skemmda] og eru ej helldur biggianleg sokum Eingia og Grasleysis.*

Í úrskurðinum segir í lögfestu sem séra Þórður Jónsson hafi útbúið 15. júní 1792 hafi Skíðadalsafrétt verið eignuð Vallakirkju ásamt: *[...] óllum Hennar Lands nitium frá fremstu Vatna uppsprettu allt ofann ad Gliufrar merke fyrer austann Skydadals á, og Sveinsstada merke fyrir vestann, med öllum Vestur árdal [...].* Í úrskurðinum er greint frá því að tilefni lögfestunnar hafi verið það að séra Þórður hafi verið ósáttur við að sveitamenn hefðu rekið í leyfisleysi gripa sína í Skíðadalsafrétt, en bent er á að það hafi þeir flestir gert án þess að greiða fyrir og þá með vísan til þess að þeir hefðu haft þar skylduupprekstur. Fram kemur að

Þessari túlkun bændanna hafi séra Þórður andmælt, enda hafi hann talið að afrétturinn væri eign Vallakirkju samkvæmt gömlum máldögum. Að lokum hafi ágreiningi þessum verið skotið til sýslumanns, sem hafi úrskurðað á þann veg að enginn mætti nýta Vallastaðarland í Skíðadal án leyfis kirkjunnar og að þeir sveitamenn sem fengju að reka gripi sína þangað yrðu að greiða fyrir það. Greint er frá því að sýslumaður hafi í úrskurði sínum enn fremur ákvarðað að afréttartollur skyldi vera eins og á öðrum svæðum í líkum tilfellum, þ.e. 1 lamb í lambatoll fyrir 20 reknar kindur. Fram kemur að fljótlega hafi tollurinn verið miðaður við 10 reknar kindur.

Í úrskurði óbyggðanefndar segir að í jarðamati árið 1804 hafi afréttarins Almennings í Skíðadal ekki sérstaklega verið getið og að þar hafi heldur ekki verið getið um afrétt í eigu Vallakirkju. Hins vegar hefði í lögfestu sem séra Kristján Þorsteinsson útbjó þann 28. maí 1834 eftirfarandi landsvæði verið eignað Vallarkirkju: *Gljúfrárkots Land í Skíðadal, frá Hólármarke svonefndu ad utanverdu, og fram í gégn.*

Í jarðamati um Velli árið 1849 segir um afrétt jarðarinar: [...] *Jörðunni fylgir Afréttur fremst í Skíðadal, er nefnist: Almenníngur, Stafnstúngur og Vesturárdalur; á þessum afrétti er grasatekja sem álytst ad beri 600 fjár og 10 trippi. [...] Jörðin álitst ad gjeta borid 23 hndr.*

Landamerkjabréf Vallajarðarinnar var útbúið 24. maí 1883 og þinglesið 28. maí 1890. Í bréfinu er lýst merkjum heimalands Valla á Austurkjálka Svarfaðardals til norðurs og suðurs gagnvart nágrennabýlunum Hánefsstöðum, Ölduhrygg, Uppsölum, Sökku, Brautarhóli og Hofi og enn fremur við svonefndan Trjónubakka vestan Svarfaðardalsár í landi Grundar. Bréfið var áritað og samþykkt af landeigendum og umboðsmönnum nefndra jarða, þar á meðal Hjörleifi Guttormssyni, presti á Völlum.

Samkvæmt gögnum hafði Hjörleifur prestur á Völlum enn fremur útbúið *skjal* fáeinum dögum fyrir gerð landmerkjabréfs Valla, þann 5. maí 1883, sem ber yfirskriftina: „*Skýrsla um landamerki eins og þau nú eru haldin á byggðum jörðum og afrjetti í Skíðadal, sem er eign Vallakirkju*“. Í skjalinu er m.a. lýst merkjum jarða í framdal Skíðadals, en einnig afréttar. Í skjalinu segir m.a.:

2. *Gljúfurárkot. Merki að norðan eru eptir vörðum þremur, er standa ein á bakkanum austan Skíðadalsár, önnur skamt ofar í grasbala, þriðja ofantil á svonefndu Vindholti, síðan eptir gili, er ræður rjettri stefnu á Hólárfjall upp. Þessi merki að greina Hólárkots og Gljúfrárkotslönd. Að sunnan ræður Gljúfuráin merkjum frá Skíðadalsá fram til jökla. Vestan Skíðadalsár liggur undir Gljúfrárkot all mikill landspartur, til þessara ummerkja: Að sunnan í Rauðukeldu og Merkishaus, sjá merki að norðan við Sveinsstaðir. En að norðan ræður Syðri-Hvítilækur, sjá merki við Krosshól að sunnan. [...]*

7. *Afrjetti fremst í Skíðadal.*

a) *Almenningsfjall það er austan Skíðadalsár.*

b) Stafnstungufjall, það er vestan Skíðadalsár. Land þetta liggur að þeim kennileytum sem hjer segir, að norðan við Almanning ræður Gljúfuráin merkjum frá Skíðadalsá fram til fremstu vatna upptaka, sem sjá má um Gljúfurárkots merki að sunnan þeim megin. Að vestan við Stafnstungur, þar afmarkar Vesturáin frá Skíðadalsá fram til fremstu vatnaupptaka, sjá þar um við Sveinsstaðamerki að sunnan.

Einar Ásmundsson ritaði á skjalið um samþykki vegna Syðra-Hvarfs og Kónsstaða og Björn Jónsson vegna Gljúfurárkots.

Umrætt skjal eða landamerkjabréf var fært í landamerkjabók sýslumanns, en í úrskurði óbyggðanefndar segir að ekki liggi fyrir hvenær því var þinglýst.

Séra Hjörleifur útbjó vorið 1883 auk nefndra bréfa sérstök landamerkjabréf fyrir Gljúfurárkot og Sveinsstaði. Þau voru efnislega í samræmi við framangreint skjal um afréttinn í fremsta hluta Skíðadals, að því er varðar suðmerki jarðanna við Gljúfurá og Vesturár. Báðum þessum bréfum var þinglýst að Völlum 19. maí nefnt ár.

Í úrskurði óbyggðanefndar segir frá því að sýslumaðurinn í Eyjafjarðarsýslu hafi með bréfi, dagsettu 15. júní 1904, upplýst Stjórnarráðið um áhuga hreppsnefndar Svarfaðardalshrepps á að kaupa jarðirnar Gljúfurárkot og Sveinsstaði ásamt Sveinsstaðaafrétti og þessar Vallakirkjueignir yrðu metnar til peningaverðs. Vísað er til þess að í ódagsettri lýsingu og virðingu á þessum eignum hafi Gljúfurárkot verið virt til 650 króna og Sveinsstaðir til 1300 króna. Þá hafi afrétturinn fremst í Skíðadal verið metinn til 550 króna, eða allt til samans á 2500 krónur. Greint er frá því að oddviti Svarfaðardalshrepps hafi áréttað kaupvilja hreppsins þann 13. maí 1905, en þá hefði enn fremur legið fyrir að prestur, söfnuður Vallakirkju og aðrir kirkjunnar menn samþykktu fyrir sitt leyti sölu á téðum jarðeignum. Þá liggur fyrir að biskupinn hafði í bréfi til Stjórnarráðsins, þann 7. september 1905, upplýst um að Svarfaðardalshreppur hefði boðist til að greiða fyrir allar fyrrgreindar eignir 3000 krónur.

Lyktir þessa máls urðu að lokum þær að konungur gaf leyfi sitt fyrir sölu jarðeignanna þann 14. október 1905. Voru þær í framhaldi af því seldar Svarfaðardalshreppi, sbr. bréf Stjórnarráðsins til biskups, sem dagsett er 5. desember 1905.

Samkvæmt gögnum voru útnefndir sérstakir matsmenn í tilefni lýstrar sölu, en hlutverk þeirra var að skera úr um mörk hins seldar afréttar. Í stuttu máli var niðurstaða matsmannanna að afrétturinn næði yfir svokallaðan Litladal, Almanning og Stafnstungur.

Í úrskurði óbyggðanefndar greinir frá því að vegna fyrirspurnar Stjórnarráðs Íslands, hinn 29. desember 1919, um hvað teljist vera „almenningar“ og „afréttarlönd“ á Íslandi, sem ekki sannanlega hafa tilheyrt eða tilheyri nokkru lögbýli, hafi sýslumaðurinn í Eyjafjarðarsýslu leitað eftir upplýsingum hjá hreppstjóra Svarfaðardalshrepps. Segir frá því að í svarbréfi sýslumannsins,

dagsettu 27. september 1920, komi fram að hreppstjóri Svarfaðardalshrepps hafi gefið þær upplýsingar að slíkur afréttur væri aðeins einn í hreppnum, svonefndur „almeningur“, og að hann hefði áður tilheyrt Vallarkirkju, en væri nú hluti af afrétti sem Svarfaðardalshreppur hefði keypt nokkrum árum áður. Um mörk þessa afréttar segir í bréfi sýslumanns: „*Almenningur þessi liggur fremst á Skíðadal, austanvert, fyrir framan bygðina [bygðina fyrir ofan línu] 25-30 km. frá sjó. Þar eru upptök Skíðadalsár, og renna í hana 2 minni ár, áður en til byggða kemur. Í ánni er dálítill foss, nokkru neðar en fremsta býlið stóð, og teldist fossinn þá, að hálfu leyti, tilheyra því, en Almenni hinn helmingur ...*“

Með bréfi sýslumanns fylgdi áðurrakið landamerkjabréf Vallaprests fyrir afréttinn frá árinu 1883.

Í úrskurði óbyggðanefndar segir frá því að við skýrslutökur hjá nefndinni hafi komið fram að Skíðadalsafréttur sé nýttur til sumarbeitar fyrir sauðfé og hross af íbúum Dalvíkurbyggðar, en að forgangsréttur að þeirri nýtingu fylgi þó lögbýlum í Svarfaðardal.

5. Í úrskurði óbyggðanefndar, niðurstöðukafla, er m.a. vísað til framangreindra heimilda um kirkjújörðina Velli í Svarfaðardal og um hinn umþrætta afrétt hennar í framdali Skíðadals. Staðhæft er að fyrsta heimildin um þessi réttindi Vallakirkju sé máldagi frá 15. öld, en að eftir það hafi þeirra ítrekað verið getið í heimildum allt fram yfir aldamótin 1900.

Í úrskurðinum er bent á að jörðin Vellir liggja utan við ágreiningssvæðið og sé þannig aðskilin frá Skíðadalsafrétti af öðrum jörðum. Samkvæmt heimildum hafi Vallakirkja þó lengi átti Gljúfuráarkot og Sveinsstaði, en jarðirnar liggja næst afréttinni að norðan. Hið sama hafi gilt um eyðijörðina Stafn, en sagt er að hún hafi að líkindum verið sameinuð Sveinsstöðum.

Í úrskurðinum er áréttað að árið 1905 hafi fengist konungsheimild fyrir því að Vallaprestakall seldi Svarfaðardalshreppi nefndar jarðir, Gljúfuráarkot og Sveinsstaði ásamt „Sveinsstaðafrétt“, öðru nafni Skíðadalsafrétt. Staðhæft er að fremsti hluti Skíðadals hafi gengið undir fleiri heitum, svo sem „Afréttur“ eða „Almenningur.“

Í niðurstöðukaflanum fjallar óbyggðanefnd nánar um mörk „afrettar fremst í Skíðadal.“ Er þar um vísað til áðurrakinnar lýsingar í landamerkjabréfi frá 5. maí 1883, en einnig til fyrrnefndra máldaga, vísitasía, lögfestna, brauðamata og annarra heimilda um merki aðliggjandi landsvæða. Að því sögðu segir að óumdeilt sé að til norðurs sé eignarland Sveinsstaða í Skíðadal, en að til vesturs sé ágreiningssvæði íslenska ríkisins og tiltekinn gagnaðila vegna Kolbeinsdalsafrettar í Skagafirði, sbr. mál óbyggðanefndar nr. 2/2009, en þar var niðurstaða nefndarinnar að um væri að ræða eignarland. Þá segir að til suðurs liggja óumdeild eignarlönd Baugasels, Féeggsstaða og Sörlatungu í Hörgárdal, en að til austurs liggja land Gljúfuráarkots í Skíðadal.

Það er niðurstaða óbyggðanefndar að hið umþrætta landsvæði falli innan afmörkunar landamerkjabréfs „*afréttar fremst í Skíðadal*“ frá árinu 1883. Því til stuðnings bendir nefndin á að landamerkjabréfið hafi verið gert í kjölfar þess að landamerkjalog tóku gildi 1882, og að það hafi verið þinglesið og fært í landamerkjabók. Það álit er og látið í ljós að gögn bendi til þess að merkjunum sé rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nái, en enn fremur er sagt að fyrirsvarsmenn Skíðadalsafréttar hafi um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að svo væri. Loks er á það bent á að ekki hafi verið ágreiningur með aðilum um afmörkun afréttarinnar þrátt fyrir að landamerkjabréfið sé óljóst um merki til suðurs og vesturs.

Fyrir dómi lýstu aðilar máls því yfir að ekki væri ágreiningur með þeim um niðurstöðu óbyggðanefndar um mörk hins umþrætta landsvæðis í Skíðadal.

Að ofangreindu sögðu tekur óbyggðanefnd til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða hins umþrætta landsvæðis. Um það segir nánar í niðurstöðukafla úrskurðarins: *Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi visast til fyrirbyggjandi umfjöllunar dómstóla og óbyggðanefndar, ... og Almennar niðurstöður óbyggðanefndar í viðauka. Svo sem þar kemur fram hafa landamerkjabréf bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Bréf jarða hafa haft ríkara vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarland. Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slikt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.*

Að þessu sögðu er í niðurstöðukafla óbyggðanefndar það áréttað að Skíðadalsafréttur hafi legið undir Vallakirkju, að hann sé landfræðilega aðskilinn frá jörðinni og loks að hans hafi jafnan verið getið með sérstökum hætti í heimildum og þá í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Þá er á það bent að svæðið hafi verið nefnt afréttur í vísitásium Vallakirkju á 17. öldinni, en einnig í fjölmörgum öðrum yngri heimildum, m.a. í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712, en þar sé auk þess greint frá því að þangað eigi „allur hreppurinn að fornu upprekstur fyrir geldfé, lömb og naut“. Þá er til þess vísað að á ofanverðri 18. öldinni séu heimildir um að deilur hafi verið um upprekstur á svæðið, en það hafi síðar, þ.e. árið 1883, verið afmarkað sérstaklega í landamerkjabréfi, og þá nefnt „*afrjettur á Skíðadal*“.

Í niðurstöðukaflanum segir að engar heimildir séu til um að á hinu umþrætta landsvæði hafi verið byggð og að það hafi aðeins verið notað til sumarbeitar og e.t.v. annarra takmarkaðra nytja. Vísað er til þess að landsvæðið sé að mestum hluta hálent, fjarri byggð og að inn á það hafi búfenaður leitað án hindrana. Lokaorðin í niðurstöðukaflanum eru þessi:

Óbyggðanefnd telur framangreint benda til þess að Skíðadalsafrétt hafi verið afrétt Vallakirkju í þeim skilningi að hún hafi átt þar óbein eignarréttindi fremur en beinan eignarrétt. Dalvíkurbyggð, sem er aðili að máli þessu, leiðir rétt sinn frá Vallakirkju.

Af frásögnum Landnámu verður ekki ráðið hversu langt upp til fjalla landnám á þessu svæði náði, ... Verða því engar afdráttarlausar ályktanir af þeim frásögnum dregnar. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að telja líklegt að a.m.k. hluti þess lands sem hér er deilt um hafi verið numinn. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til og engar heimildir eru um að þar hafi verið byggð. Þannig kann beinn eignarréttur að hafa fallið niður og landsvæðið í kjölfarið verið tekið til takmarkaðra nota annarra. Í því sambandi ber að líta til þess sönnunarmats sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti(r) einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum málum, ... Þess skal einnig getið að á þeim landsvæðum sem nærri Skíðadalsafrétt liggja eru bæði eignarlönd og þjóðlendur, sé litið heildstætt á niðurstöður í málum nr. 1 og 2/2009 hjá óbyggðanefnd.

Í máli þessu er þannig ekki sýnt fram á annað en að réttur til umrædds afréttarsvæðis hafi orðið til á þann veg að það hafi verið tekið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á. Eins og notkun þess hefur verið háttáð hefur heldur ekki verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á að Skíðadalsafrétt sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Þá leiðir rannsókn óbyggðanefndar einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda. Af fyrirliggjandi gögnum verður hins vegar ráðið að landsvæðið sé í afréttareign Dalvíkurbyggðar.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið fjallað um og talið þjóðlenda í afréttareign eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitar svæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði [...] sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að Skíðadalsafrétt, svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998: Upphafspunktur er þar sem Gljúfurá fellur í Skíðadalsá (1). Þaðan er haldið upp með Skíðadalsá þar til Vesturá rennur í hana (2). Þaðan er Vesturá fylgt til fremstu upptaka og þaðan í sýslumörk milli Eyjafjarðar- og Skagafjarðarsýslna (3). Sýslumörkum er svo fylgt til suðurs, að fyrrum

hreppamörkum Skriðuhrepps og Svarfaðardalshrepps við sunnanverðan Skíðadalsjökul (Leiðarhnjúkar 1312 m) (4). Þaðan er fyrrum hreppamörkum fylgt til austurs að Gljúfurárjökli og síðan með suður- og austurmörkum jökulsins (eins og þau voru við setningu Þjóðlendulaga hinn 1. júlí 1998), í Gljúfurá (5) og með henni að upphafspunkti, þar sem Gljúfurá fellur í Skíðadalsá.

Sama landsvæði er í afréttareign Dalvíkurbyggðar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Svæði það sem hér hefur verið lýst Þjóðlenda er háð sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, sbr. náttúruminjaskrá.

II.

Málsástæður og lagarök stefnanda.

Aðalkröfu sína byggir stefnandi á því að samkvæmt meginreglu stjórnskipunarréttar sé eignarrétturinn friðhelgur. Stefnandi staðhæfir að umrætt landsvæði, Skíðadalsafréttur, eins og því er lýst hér að framan, sé háð eignarrétti/eða sé eign hans, sem njóti verndar 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33, 1944, sbr. 10. gr. stjórnskipunarlaga nr. 97, 1995 og 1. gr. sammingsviðauka nr. 1 við Mannréttindasáttmála Evrópu (MSE) sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62, 1994.

Stefnandi byggir aðalkröfu sína auk þess á eftirfarandi rökum:

Hann byggir á því að umrætt landsvæði hafi frá öndverðu verið numið og hafi sá eignarréttur ekki fallið niður síðan og því sé hið umdeilda land háð eignarrétti hans. Þessu til stuðnings vísar hann til skýrrar lýsingar í Landnámu um Svarfaðardal og Skíðadal um að allt landið hafi verið numið. Hann bendir á að oft hafi Landnáma verið túlkuð þannig að hún styðji við beinan eignarrétt, t.d. í dómum Hæstaréttar Íslands, í máli frá 1960, bls. 726 og frá 1994, bls. 2228, sbr. og fyrri niðurstöður óbyggðanefndar.

Stefnandi byggir á því að landsvæði með þinglýstum landamerkjum sé eignarland og sá er haldi öðru fram hafi sönnunarbyrði fyrir því. Hann vísar til þess að hér sé um meginreglu íslensks eignarréttar að ræða og áréttar að umrætt landsvæði hafi allt frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti, enda fari landnámsheimildir ekki í bága við áðurrakið landamerkjabréf fyrir Skíðadalsafrétt. Þá sé til þess að líta að við landnám hafi landið verið betur gróið og náð lengra inn á heiðar en nú sé og hafi verið skógi vaxið. Úrskurður óbyggðanefndar sé því rangur og brjóti hann í bága við fyrrgreint eignarréttarákvæði 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. sammingsviðauka nr. 1 við Mannréttindasáttmála Evrópu.

Við flutning málsins byggði stefnandi stefnukröfur sínar á áðurröktum heimildum og þá sérstaklega þeirri elstu, máldaga Ólafs biskups frá árinu 1461, svo og sölubréfi fyrir landsvæðið frá árinu 1905 og á réttmætum væntingum því tengdu. Hann benti á að greindar heimildir vísi til þess að landsvæðið hafi allt frá námi verið eignarland og að það hafi í byrjun 20. aldar verið selt sem slíkt.

Stefnandi byggir á því að við setningu landamerkjaganna nr. 5, 1882 og síðan laga nr. 41, 1919 hafi það verið ætlan löggjafans að framkvæmdavaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarðeigna og þau skráð og að leyst yrði úr ágreiningi um merki ef slíkt væri fyrir hendi. Hann byggir á því að í ljósi tilgangs landamerkjaganna bendi allt til þess að Skíðadalsafréttur sé landsvæði sem háð sé beinum eignarrétti, enda byggji áðurrakið bréf um merki svæðisins frá 1883 á fyrrgreindum eldri heimildum, en um það vísar hann til þess sem rakið var úr úrskurði óbyggðanefndar hér að framan. Hann staðhæfir að eldri heimildir fari ekki gegn landamerkjabréfinu. Í því viðfangi bendir hann á það sjónarmið er fram komi í dómi Hæstaréttar Íslands í máli nr. 48/2004, en þar hafi verið talið skipta máli hvort land teldist innan upphaflegra landnáma og hvort að með landið hefði verið farið sem eignarland samkvæmt elstu heimildum, sbr. einnig dóm Hæstaréttar í máli nr. 47/2007. Hann byggir einnig á því að jörð sem hafi verið lögð til afréttar sé eignarland, sbr. dóm Hæstaréttar í máli frá árinu 1971, bls. 1137.

Stefnandi byggir á því að hann hafi farið með ráðstöfun á öllum þeim heimildum/réttindum sem fylgi Skíðadalsafrétti, en hann hafi m.a. nýtt sér hann til beitar, líkt og rakið sé í úrskurði óbyggðanefndar. Hann vísar til þess að ekki sé ágreiningur um mörk svæðisins og þá gagnvart nálægum landsvæðum, en bendir jafnframt á að ítak sé ævinlega í eignarlandi.

Stefnandi bendir á að hann hafi greitt skatta og önnur lögboðin gjöld af öllu landinu. Þá vísar hann til þess að eignarréttur hans hafi verið virtur af öllum frá ómunatíð, þar á meðal af stefnda, sem m.a. hafi lýst sér í því að hann hafi getað bannað öðrum not eignarinnar. Eignarréttur hans hafi einnig verið virtur í öllum viðskiptum, en af þeim sökum sé eignarhald hans einnig byggt á viðskiptavenju.

Stefnandi byggir á því að venjuréttur og hefðarreglur leiði til þeirrar niðurstöðu að umrætt landsvæði sé undirorpið eignarrétti í skilningi fyrrnefndrar 72. gr. stjórnarskrárinnar og ákvæða Mannréttindasáttmála Evrópu, en fullur hefðartími sé liðinn frá því að hann og þeir sem hann leiðir rétt sinn frá tóku að nytja landið. Áréttar hann að öll afnot og nytjar landsins séu háðar leyfi hans sem landeiganda, enda hafi enginn notað landið með nokkrum hætti nema eigendur þess. Sjónarmiði óbyggðanefndar þess efnis að flokka hefð með lögum sem frumstofn eignarréttar hafi ekki verið hnekk af Hæstarétti.

Stefnandi byggir á því að úr því að hefðarlög heimila eignarhefð, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem ekki sé háð eignarrétti. Um þetta vísar hann nánar til dóma Hæstaréttar, m.a. frá árinu 1997, bls. 2792, og frá árinu 1999, bls. 28, þar sem eignarhefð hafi verið viðurkennd.

Stefnandi áréttar að 1. gr. sammingsviðauka nr. 1 við Mannréttindasáttmálann sé hluti af íslenskum rétti og því beri dómstólum að taka mið af þeim sjónarmiðum sem lögð hafi verið til grundvallar af MDE við mat á því hvort um sé að ræða eign

sem njóti verndar samkvæmt lagagreininni.

Stefnandi bendir á að fræðimenn hafi talið að eignarhefð verði unnin á landi hvort sem um sé ræða afrétt eða almenning ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt, en að þá hafi verið talið að gera þyrfti strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé um að tefla. Jafnframt hafi verið talið að slaka mætti á kröfum til eignarhalds eftir því sem verðmætið og allar aðstæður gæfu minna tilefni til viðtækari umráða og fjölbreyttari nota. Hann byggir á því að hér hátti svo til að venjuréttur og hefð falli saman og eigi það að leiða til þess að öll þau réttindi sem fylgi umræddri eign eigi að tilheyra honum þar sem hann og fyrri eigendur hafi nýtt þau réttindi öldum saman.

Stefnandi bendir á að við mat á því hvort umrætt landsvæði sé eign/eignarréttur í skilningi 72. gr. stjórnarskrárinnar beri að líta til þeirra sjónarmiða sem lögð hafi verið til grundvallar af Mannréttindadómstóli Evrópu.

Stefnandi bendir enn fremur á þau sjónarmið sem MDE hafi lagt til grundvallar um lögmætar væntingar landeigenda, en þær séu verndaðar af fyrrnefndum ákvæðum, sérstaklega nefndri 1. gr., ef þær eru byggðar á sanngjörnu og réttlætanagerlegu trausti á réttargerningi, sem tengdur eru við eignarréttindi og hafi áreiðanlegan lagagrundvöll.

Stefnandi byggir á því, að verði ekki fallist á að þær eignarheimildir sem hann hafi teflt fram í málinu séu fullnægjandi, sé verið að mismuna eigendum jarða með því að gera aðrar kröfur til þeirra um sönnun en annarra eigenda lands hér á landi, en slík íþyngjandi sönnunarbyrði jafngildi bóttalausri sviptingu eignarréttar.

Stefnandi byggir á því að hann hafi sannað með málatilbúnaði sínum beinan eignarrétt sinn að umræddu landi, en að íslenska ríkið hafi ekki sýnt fram á að það hafi með réttum lögum í samræmi við stjórnarskrána eignast landið. Þvert á móti styðji öll gögn málsins greint eignartilkall hans.

Stefnandi gerir í málarekstri sínum og málflutningi ýmsar athugasemdir við úrskurð óbyggðanefndar og þar með röksemdir stefnda. Falla þær í meginatriðum saman við áðurraktar málsástæður og lagarök hans. Hann áréttar m.a. að það sé almenn lagaregla á Íslandi, að eignarréttur að fasteign teljist sannaður með framvísun þinglesinnar eignarheimildar og að frá þeirri reglu verði ekki vikið nema að sá sem véfengir réttmæti eignarheimildarinnar sýni fram á betri rétt sinn eða annarra eða að eignarheimildin sé haldin slíkum göllum að hún verði ekki lögð til grundvallar dómi í máli um eignarréttinn. Telur stefnandi að sú ríka sönnunarbyrði sem óbyggðanefnd leggi á hann standist ekki eignarréttarákvæði stjórnarskrárinnar né heldur Mannréttindasáttmála Evrópu, en að auki sé málatilbúnaður stefnda í andstöðu við tilgang löggjafans, sbr. að því leyti 1. gr. laga nr. 58, 1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta.

Stefnandi vísar til almennra forsendna í úrskurði óbyggðanefndar um hefð og þýðingu hefðar við úrlausn þjóðlendumáls. Í því sambandi vísar hann til þess að Skíðadalsafréttur sé innan þinglýstra landamerkjja og háð einkanýtingarétti hans og nýttur þannig, enda sé enginn ágreiningur um mörk afréttarins. Hann vísar enn fremur til þess að ítak sé ævinlega í eignarlandi. Vegna þessa sé hefð augljóslega fullnuð á umræddu landsvæði.

Með vísan til alls ofangreinds byggir stefnandi á því að óbyggðanefnd hafi metið ranglega sönnunargögn málsins og lagt óhóflega sönnunarbyrði á hann, sem ekki fái staðist í jafnræðisreglu stjórnarskrárinnar, og því beri að ógilda úrskurð nefndarinnar.

Um varakröfu sína vísar stefnandi til uppdráttar af hinu umþrætta landsvæði sem sýnir mörk hennar, sbr. dskj. 67. Hann vísar til þess varkrafan hafi verið mótuð og komið endanlega til við vettvangsgöngur og upphaflega verið sett fram sem sáttatillaga.

Stefnandi styður varakröfuna einkum þeim rökum, að innan marka hennar sé land undir 500 m, en um sé að ræða láglandið í Vesturdal og í Skíðadalsbotni. Hann vísar til þess að á hinu afmarkaða svæði séu góð beitolönd fyrir sauðfé og hesta, en enn fremur sé umrætt svæði landfræðilega og gróðurfarslega alveg af sama meiði og aðrir hlutar Sveinstaðaafreittar vestan Skíðadalsár. Stefnandi bendir á að við leitir fari gangnamenn fram Almenning og Litladal, en einnig með Skíðadalsánni og því sé eðlilegt að um 100 metra rönd meðfram henni að austanverðu tilheyri afréttinum, enda hafi það svæði áður tilheyrt jörðunum Stafni og Sveinsstöðum.

Stefnandi vísar að öðru leyti til áðurrakinna málsástæðna, þ.e. að landsvæðið hafi verið numið, að það hafi tilheyrt jörð eða jörðum en verið seinna lagt til afréttar, að eignarréttur stefnanda og forvera hans hafi verið virtur af öllum frá ómunatíð. Þá vísar hann til venjuréttar og hefðarreglna og loks til eignarréttarákvæða stjórnarskrárinnar og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við Mannréttindasáttmála Evrópu.

Um lagarök vísar stefnandi til stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33, 1944 með síðari breytingum, sérstaklega 72. gr. um friðhelgi eignarréttar og jafnræðisreglu 65. gr. Hann vísa til réttarreglna og laga um stofnun eignarréttar, hefðar, réttarvenju og tómlætis, en að auki vísar hann til þjóðlendulaga, landamerkjjalaaga, stjórnsýslulaga, laga um afréttarmál, en einnig reglna um ítak. Þá vísar hann til almennra reglna samninga- og kröfuréttar og reglna um traustfang og traustnám. Loks vísar hann til Mannréttindasáttmála Evrópu og viðauka hans og til laga nr. 91, 1991 um meðferð einkamála, að því er varðar varnarþing og málskostnað.

Málsástæður og lagarök stefnda.

Af hálfu stefnda, íslenska ríkisins, er á því byggt að Skíðadalsafréttur sé svæði utan eignarlanda og teljist því vera þjóðlenda í samræmi við úrskurð

óbyggðanefndar, sbr. ákvæði 1. og 2. gr. laga nr. 58, 1998. Telur stefndi fullljóst af heimildum að svæðið hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti, og að nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti. Að mati stefnda hvílir sönnunarbyrðin ótvírætt á stefnanda, að sýna fram á tilvist beins eignarréttar að landsvæðinu.

Stefndi bendir á að úrskurður óbyggðanefndar sé byggður á umfangsmikilli upplýsingaöflun og rannsóknum og sé niðurstaðan reist á kerfisbundinni leit að gögnum og skjölum frá málsaðilum sjálfum, en einnig á skýrslum sem gefnar hafa verið fyrir nefndinni. Gerir stefndi niðurstöðu nefndarinnar að sinni til stuðnings sýknukröfunni, þ.e. að við gildistöku laga nr. 58, 1998 hafi landsvæðið talist til afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt hafi verið miðað við fram til þess tíma. Af hálfu stefnda er um röksemdir að þessu leyti einnig vísað til úrskurðarins.

Stefndi byggir á því að hið umdeilda svæði, Skíðadalsafréttur, sé svæði utan eignarlanda og af frásögn Landnámu verði ekki ráðið hversu langt upp til fjalla og inn til lands landnám á landsvæðinu náði og verði því engar afdráttarlausar ályktanir dregnar af þeim frásögnum. Sé hins vegar tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga kunni hluti þess lands sem hér sé deilt um að hafa verið numið. Ekkert liggi hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kunni að hafa verið stofnað til og engar heimildir séu um að þar hafi verið byggð. Byggir stefndi á því að þannig hafi sá beini eignarréttur sem kunni að hafa stofnast í öndverðu fallið niður og landsvæðið í kjölfarið verið tekið til takmarkaðra nota. Vísar stefndi í þessu sambandi m.a. til þess að á landsvæðum sem liggja nálægt séu bæði eignarlönd og þjóðlendur.

Þá byggir stefndi á því að af heimildum megi ráða að Skíðadalsafréttur hafi legið undir Vallakirkju. Afrétturinn sé hins vegar landfræðilega aðskilinn frá þeirri jörð og hafi jafnan verið getið með sérstökum hætti í heimildum, en þar um vísar hann til þess er rakið var hér að framan. Stefndi vísar til þess að í vísitasíu Valla frá 1631 segi að kirkjan eigi afrétt frá Gljúfurármerki allt til Sveinsstaðamarks og í vísitasíu kirkjunnar frá 1686 segi að hún eigi „Skíðadalsafrétt“. Enn fremur segi í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712 að Vellir eigi *afrétt* í Skíðadal. Þá bendir stefndi á að í umfjöllun um Marstaði segi að jörðin eigi upprekstur á afrétt Vallakirkju, sem liggi fremst í Skíðadal. Stefndi bendir á að í Jarðabókinni sé umfjöllun um jörðina Stafn og að þar segi að þangað eigi „allur hreppurinn að fornu upprekstur fyrir geldfé, lömb og naut“. Loks bendir stefndi á að í lögfestu séra Þórðar Jónssonar frá 1792, þar sem Skíðadalsafréttur hafi verið eignaður Vallakirkju, komi fram að ágreiningur hafi verið um upprekstur í afréttinn í Skíðadal. Hafi Þórður talið hann vera í eigu kirkjunnar en sveitamenn aftur á móti talið að þeir þyrftu ekki að greiða fyrir uppreksturinn. Stefndi telur að ágreiningur þessi bendi til þess að um það hafi verið deilt hvort afrétturinn tilheyrði Vallakirkju einni.

Að þessu leyti andmælti stefndi við flutning málsins röksemdum stefnanda um að máldagi Ólafs biskups frá 1461 hefði sérstaka þýðingu umfram aðrar

heimildir um svæðið og enn fremur að bréf frá 1905 hafi varðað sölu á eignarlandi. Þvert á móti hafi nefnd gögn, líkt og aðrar heimildir um fremsta hluta Skíðadals, og salan varðað óbein eignarréttindi.

Stefndi áréttar að Skíðadalsafréttur sé aðskilinn frá Völlum og að hans sé að jafnaði getið með sérstökum hætti í heimildum. Þinglesið landamerkjabréf fyrir afréttarlandið í Skíðadal sé frá 5. maí 1883, en þar hafi afmörkun svæðisins verið lýst. Stefndi byggir á því að gildi þinglýstrar landamerkjálýsingar fyrir Skíðadalsafrétt takmarkist af því að landamerkjabréf hafi ekki einungis verið gerð fyrir jarðir heldur hafi þau oft einnig markað afréttareignir líkt og hafi verið gert í þessu tilviki. Stefndi bendir enn fremur á að landamerkjabréf hafi fyrst og fremst verið til sönnunar um mörk á milli eigna en í þeim hafi á engan hátt falist að allt land innan merkja hafi verið óskorað eignarland. Þrátt fyrir að greindu bréfi hafi verið þinglýst þá takmarkist gildi þeirrar athafnar af því að ekki sé unnt að þinglýsa meiri rétti en viðkomandi hafi átt. Slíku eigendalausum landi geti eingöngu löggjafinn ráðstafað. Sæki lýsing landamerkjabréfs ekki stoð í eldri heimildir, dragi það úr sönnunargildi bréfsins, sbr. til hliðsjónar dóm Hæstaréttar í máli nr. 48/2004.

Stefndi telur að framangreind skýrsla Vallaprests um landamerki staðfesti að svæðið hafi frá upphafi verið afmarkað sérstaklega sem afréttarsvæði, aðskilið frá Völlum, en að það hafi tilheyrt Vallakirkju. Hann telur að þetta fái jafnframt stuðning í eldri heimildum þar sem að jafnaði hafi verið talað um afrétt, líkt og í yngri heimildum. Að því leyti vísar hann sérstaklega til áðurrakinna bréfa hreppstjóra Svarfaðardalshrepps frá árinu 1920, en þar sé einmitt vísað til fyrrnefnds landamerkjabréfs eða skýrslu um afrétt Skíðadals frá 5. maí 1883.

Stefndi byggir á því að í heimildum sé Skíðadalsafréttar þannig getið í tengslum við upprekstur og afréttarnot, en engar heimildir séu um byggð þar eða önnur not en sumarbeit og e.t.v. takmarkaðar nytjar. Þá sé svæðið að mestum hluta hálent, fjarri byggð og inn á það hafi búfénaður leitað án hindrana. Þá hafi snemma verið settar opinberar reglur, um afréttarnotkun og fjallskil, sem sveitarstjórnnum hafi verið falið að annast framkvæmd á.

Með vísan til ofangreindra atriða byggir stefndi á því að stefnandi hafi ekki sýnt fram á að Skíðadalsafréttur sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga eða með öðrum hætti. Þvert á móti bendi heimildir einmitt til þess að afrétturinn hafi verið afréttur Vallakirkju í þeim skilningi að hún hafi átt þar óbein eignarréttindi fremur en beinan eignarrétt.

Stefndi hafnar þeim málalíbúnaði stefnanda að réttmætar væntingar geti verið grundvöllur fyrir eignarréttartilkalli á umræddu landsvæði. Hann bendir á að sú regla hafi verið leidd af Landmannaafréttardómi Hæstaréttar hinum síðari, sbr. mál nr. 199/1978, að löggjafinn sé einn bær til þess að ráðstafa réttindum yfir landsvæði utan eignarlanda. Landslög þurfi til sölu eigna ríkissjóðs. Athafnir eða athafnaleysi starfsmanna stjórnarsýslunnar geti ekki leitt af sér slík umráð nema

sérstök lagaheimild hafi verið fyrir hendi, þ.m.t. að þjóðlenda hafi verið látin af hendi. Réttmætar væntingar geti því ekki stofnast á þeim grundvelli sem haldið sé fram af hálfu stefnanda. Þar að auki verði væntingarnar vitanlega einnig að vera réttmætar, þ.e. menn geta ekki haft væntingar til að öðlast meiri eða frekari réttindi en þeir geti mögulega átt rétt á. Ef því háttar þannig til, líkt og í þessu tilviki, að m.a. heimildir, staðhættir, gróðurfar og nýting lands bendi ekki til beins eignarréttar, geti réttmætar væntingar ekki stofnað til slíkra réttinda.

Stefndi andmælir því að skilyrði eignarhefðar séu fyrir hendi, og vísar þar um til áðurgreindra sjónarmiða um nýtingu lands, staðhátta og eldri heimilda. Áréttar stefndi að nýting svæðisins hafi í aldanna rás ekki falist í öðru en sumarreit fyrir búfénað, en hefðbundin afréttarnot geti ekki stofnað til beinna eignarréttinda yfir landi, sbr. til hliðsjónar dóma Hæstaréttar í málum nr. 47/2007 (Bláskógabyggð) og nr. 48/2004.

Að öðru leyti mótmælir stefndi öllum sjónarmiðum og málsástæðum stefnanda, svo sem þeim er lýst í stefnu, en byggir um leið á þeim röksemdum sem lagðar voru til grundvallar í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2009, og krefst þess að hann verði staðfestur. Verði þannig miðað við að þjóðlendulínan verði dregin með þeim hætti sem í úrskurðinum er lýst.

Stefndi andmælir varkröfu stefnanda og byggir á því að engin framlögð gögn styðji hana og þar á meðal ekki Jarðabókin frá 1712 þar sem fjallað hafi verið um eyðibólið Stafn.

Um lagarök er af hálfu stefnda vísað til almennra reglna eignarréttar og til þjóðlendulaga nr. 58, 1998. Þá vísar hann til 72. gr. stjórnarskrárinnar nr. 33, 1944. Stefndi byggir einnig á meginreglum eignarréttar um nám, töku og óslitin not. Þá byggir hann á meginreglum um eignarráð fasteignareiganda, á almennum reglum samninga- og kröfuréttar og á hefðarlögum nr. 14, 1905. Þá vísar hann til laga nr. 6, 1986 um afréttarmálefni og fjallskil og til eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar. Loks vísar hann til laga nr. 91, 1991 um meðferð einkamála, þar á meðal málskostnaðarákvæði 129. og 130. gr.

III.

Við aðalmeðferð málsins gaf fyrirsvarsmáður stefnanda aðilaskýrslu, en vitnaskýrslu gaf Kristján Eldjárn Hjartarson, Dalvíkurbyggð.

1. Með lögum Alþingis nr. 58, 1998 um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, sem tóku gildi 1. júlí 1998, var sérstakri stjórnarsýslunefnd, óbyggðanefnd, falið að kanna og skera úr um hvaða landsvæði innan íslenska ríkisins teljist til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna, sbr. 7. gr. laganna.

Í 1. gr. laganna er þjóðlenda skilgreind sem landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingur eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi. Í

lagagreininni er eignarland skilgreint sem: „Landsvæði sem er háð einkaeignarétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignaráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þá er afréttur skilgreindur sem: „... landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé.“

Fram að gildistöku laga nr. 58, 1998, sem nefnd hafa verið þjóðlendulög, voru ýmis landsvæði á Íslandi sem enginn eigandi var að. Með lögnum er íslenska ríkið lýst eigandi þessara svæða, auk þeirra landsréttinda og hlunninda þar sem aðrir eiga ekki, og þau nefnd þjóðlendum.

Í athugasemdum í greinargerð með frumvarpi til nefndra laga segir m.a. að þjóðlendum séu landsvæði sem nefnd hafa verið nöfnum eins og hálendi, óbyggðir, afréttir og almenningur, allt að því tilskildu að utan eignarlanda sé. Er tilgangur laganna að leysa úr þeirri óvissu sem lengi hefur verið uppi um eignarhald á ýmsum hálendissvæðum landsins. Eigi er áskilið að landsvæði þessi séu á miðhálendinu og ber eigi að skýra ákvæðið svo þröngt að það geti ekki tekið til landsvæða annars staðar. Þá segir í athugasemdunum að til þess eigi að líta að þótt land í þjóðlendum sé eign ríkisins samkvæmt framansögðu geti verið að einstaklingar, sveitarfélög eða aðrir lögaðilar eigi þar takmörkuð réttindi, en lögin raski ekki slíkum réttindum. Þannig skuli þeir sem hafi nýtt land innan þjóðlendna sem afrétt fyrir búfénað, eða haft þar önnur hefðbundin not sem afréttareign fylgja, halda þeim rétti í samræmi við ákvæði laga þar um. Þjóðlendulögin veita þannig ekki heimild til að svipta menn eign sinni, hvorki eignarlöndum né öðrum réttindum.

Í þjóðlendulögum er ekki að finna sérstakar reglur um það hvernig óbyggðanefnd skuli leysa úr málum, þ.e. hvaða land skuli teljast eignarland og hvað þjóðlenda. Niðurstaða ræðst því af almennum sönnunarreglum og þeim réttarreglum sem færðar eru fram í hverju einstöku tilviki. Það eru því grundvallarreglur íslensks eignarréttar sem gilda.

2. Ágreiningsatriði máls þessa varðar samkvæmt framansögðu eignarréttarlega stöðu landsvæðis sem nefnt er Skíðadalsafréttur. Stefnandi, sem er þinglýstur eigandi afréttarins, krefst viðurkenningar á beinum eignarrétti landsvæðisins. Stefndi krefst sýknu, en um rökstuðning vísar hann m.a. til úrskurðar óbyggðanefndar.

Með aðilum er ekki ágreiningur um afmörkun hins umþrætta svæðis og vísa þeir þar um til þess sem hér að framan var rakið úr niðurstöðukafla í úrskurði óbyggðanefndar.

Um staðhætti er það að segja að Svarfaðardalur, sem skerst suðvestur af miðjum Eyjafirði og er umlukinn háum fjöllum, 700-1445 m, klofnar í tvo dali miðsveitis um fjall það sem Stóllinn nefnist. Heitir vestari dalurinn Svarfaðardalur eins og meginsveitin, en Skíðadalur hinn austari, en hann gengur áfram til suðurs. Ytri hluti Svarfaðardals að vestan er oft nefndur Vesturkjálki, en þar innan við, og til vesturs, er framdalur dalsins. Austurhluti Svarfaðardals er nefndur Austurkjálki,

en einnig Vallakjálki. Dalsmót Svarfaðardals og Skíðadals eru við Hvarfið að austanverðu, en í Stólstungunni að vestanverðu, um 10 km frá strönd. Eftir dölunum falla samnefndar ár, sem báðar eru allmikil vatnsföll.

Inn í fjöllin beggja vegna við sveitina liggja margir afdalir eða þverdalir, en allir eru þeir óbyggðir og eru ekki sagnir um að nokkurn tíma hafi verið byggð í þeim. Sumarheit er þar víða góð og selstaða hefur verið í mörgum þessara dala.

Skíðadalur, er samkvæmt fyrrnefndum heimildum, líkt og Svarfaðardalur, girtur háum fjöllum. Einkum er fjallgarðurinn austan dalsins sundurskorinn af þverdölum og tindóttur. Undirlendi dalsins er nokkurt neðanvert, einkum að vestanverðu; *eru þar allbreiðar sléttar grundir, milli jarðanna Dælis og Másstaða. Nær botni dalsins að austanverðu eru Hólárffjall, Gljúfurárffjall og Almenningsfjall, en þar í milli eru Heiðinnamannadalur, Gljúfrar- og Litlidalur, en það er sami dalurinn. Eftir dölum þessum falla samnefndar þverár í djúpum hamragiljum, sem venjulega eru vatnslitar, en geta verið ófærar með öllu í leysingum.* Samkvæmt *Lýsingu Eyjafjarðar*, sem Steindór Steindórsson náttúrfræðingur ritaði á síðustu öld og *Sýslu- og sóknarlýsingu*, sem séra Kristján Þorseinsson á Völlum ritaði um miðja 19. öldina, voru þverárnar í Skíðadal stundum hinn versti Þrándur í götu dalbúa, „... og eiga vafalaust drjúgan þátt í því, að fremstu bæirnir að austanverðu í Skíðadal, Hólarkot (1926) og Gljúfurarkot (1903), lögðust í eyði, en þeir voru afskekktir allra bæja í dalnum.“ Neðar í dalnum að austanverðu eru fleiri ár og lækir, m.a. Stórilækur, Stekkjará, Bæjará, Lambá, og Syðri- og Ytri-Sæluá. Í vesturhluta Skíðadals er Þverárdalur/Kóngsdalur, en um hann rennur Þverá, en neðar í dalnum er Leitislækur. Framar í dalnum að vestanverðu eru m.a. Stórilækur, Hvítulækur, Bæjará og Stafnsá, en fremst er fyrrnefnd Vesturá í Vesturárdal. Allar þessar ár og lækir renna í Skíðadalsá.

Fremstu jarðirnar í vestanverðum Skíðadal eru Kóngsstaðir (í eyði 1955), Hverhóll (1947), Krosshóll (1935) og Sveinsstaðir (1907), en fremst var eyðibólið Stafni.

Jöklar eru í botni innstu dalanna og eru Gljúfurárjökull og Tungnahryggsjökull þeirra mestir, en angi úr þeim síðarnefnda, í fremstu drögum Skíðadals, er Skíðadalsjökull, sbr. kafla I.3 hér að framan. Niður í miðjan botn Skíðadals gengur Stafnstungnafjall, hömrum girt; klýfur það dalinn, og er Vesturárdalur vestan undir því, en jökultungur falla niður dalbotnana báðum megin þess, en úr þeim koma Skíðadalsá og Vesturá, báðar allvatnsmiklar, straumharðar og stógrýttar. Samkvæmt heimildum er skriðuhætt í Skíðadal, en einnig allsnjóflóðahætt, einkum þó í Vesturárdal. Gróður er allmikill í Skíðadal, og skógarleifar nokkrar, einkum í Kóngsstaðahálsi í vestanverðum dalnum, en eigi er um það deilt að gróður hafi náð lengra inn til fjalla á landnámsöld en nú er. Í því samhengi er til þess að líta að frá minni Skíðadals og að hinu forna eyðibóli Stafni, sem er skammt norðan ármóta Skíðadalsár og Vesturár, eru um 10 km, en þaðan að efstu drögum dalsins eru um 5 km.

Undir rekstri málsins fór dómari á vettvang ásamt málsaðilum og lögmönnum, en einnig staðkunnugum aðila, Kristjáni Eldjárn Hjartarsyni byggingafræðingi, frá Tjörn í Svarfaðardal.

Af hálfu stefnanda er m.a. á því byggt að umþrætta landsvæði, fremst í Skíðadal, hafi verið numið í öndverðu. Því til stuðnings vísar hann helst til áðurrakinnar landnámslýsingar í Landnámu, en byggir einnig á síðari heimildum um svæðið og þá ekki síst máladögum Ólafs Rögnvaldssonar biskups, sem ritaðir voru um miðbik 15. aldar.

Samkvæmt Landnámu og öðrum sögulegum heimildum er Svarfaðardalur nefndur eftir Þorsteini Svörfuði. Kom hann frá Noregi þegar meginhérað Eyjafjarðar var orðið mjög byggt. Varð hann því að gera sér að góðu, líkt og segir í ritinu Byggðir Eyjafjarðar, að setjast að í hinum snjóþunga og harðbýla dal utar í firðinum, sem þá var lítt byggður. Reisti landnámsmaðurinn sér bæ í miðri sveit, nærri bökkum og engjaflæmum Svarfaðardalsár á Vesturkjálka og kallaði Grund, en þar varð byggð síðar allþétt, líkt og austan Svarfaðardalsár. Annar landnámsmaður Svarfaðardals er nefndur í Landnámu, en einnig í Svarfdælasögu, og er það Ljótólfur goði. Reisti hann bú sitt að Hofi austan Svarfaðardalsár, gegnt Grund, um 6 km frá sjó. Sonur hans var Valla-Ljótur, sem bjó að Völlum, sem er um 2 km neðar í dalnum, en sérstök saga er við hann kennd.

Dómurinn fellst á röksemdir stefnda um að frásögn Landnámu sé harla óljós um landnámið og þá helst um mörk þess fremst í Svarfaðardal og í Skíðadal. Eins og rakið var í úrskurði óbyggðanefndar er getið um Skíða, en af heimildum, m.a. Jarðabókinni, er talið að býli hans, Skíðastaðir, hafi verið á völlum milli Måsstaða og Dælis í neðri hluta Skíðadals og að þar hafi þá verið elsta byggðin í dalnum.

Af fræðimönnum er talið að á eftir höfuðbýlunum Hofi og Grund hafi byggst upp önnur höfuðbýli, þ. á m. að Urðum í framdali Svarfaðardals, og að þar hafi verið sjálfstæð landnám, líkt og í neðri hluta Skíðadals, en þar hafa helst verið nefndir Måsstaðir. Þá hafi einnig komið til sögunnar Tjörn og Vellir, sem fljótlega urðu kirkjustaðir.

Höfuðbýlanna í Svarfaðardal er m.a. getið í Svarfdælasögu og Valla-Ljótssögu, en einnig í prestasögu Guðmundar góða og sögu Guðmundar dýra. Í þessum sögum eru einnig frásagnir um jarðirnar Sökku, Hofsá, Skeggjastaði og Hvarf í Svarfaðardal og Hnjúk í Skíðadal. Heimildir eru um að í landi síðastnefndu jarðarinnar hafi verið reist kirkja, en hún varð síðar Möðruvallaklaustursjörð. Sveinsstaða í Skíðadal er getið í Þjóstólfs sögu hamramma.

Að áliti dómsins verður af ritum, þ. á m. alþekktum fræðiritum dr. Kristjáns Eldjárns, m.a. í bókinni um Kuml og Haugfé, ráðið að framangreind býli séu forn, sem reist hafi verið þegar á 10. öld.

Samkvæmt máldögum var snemma byggð kirkja að Völlum, en um aldir náði sóknin yfir innsta hluta Skíðadals frá Þverá og síðan allan þann dal og Svarfaðardal austan ár. Heimildir eru um að Hólabiskup hafi látið til sín taka um málefni Valla í

lok 12. aldar, sbr. umfjöllun í fræðiritinu Svarfdælingar eftir Stefán Aðalsteinsson.

Af áðurröktum máldögum, vísitasíum, Jarðabókinni og öðrum heimildum verður ályktað að kjarni hinnar elstu byggðar á Austurkjálka Svarfaðardals hafi verið á litlu svæði á milli Sökku og Hofsár og þar hafi kirkjustaðurinn Vellir fljótlega orðið höfuðbýlið. Vallabændur og þeir prestar sem þar sátu urðu fljótlega valdamestir, en jarðeignir í nágrenni Valla tengdust um síðir jörðinni og var þá talað um Vallastað.

Samkvæmt heimildum var byggðin í Skíðadal, líkt og framdal Svarfaðardals, ætíð strjál en neðar í byggðinni, sem bendir til þess að þar hafi landgæðin verið minni. Í Svarfdæla sögu segir m.a. um landslag í utanverðum Skíðadal: „*Mörk var svá þykk upp frá Tungunni, at aldri var rjóðr í.*“

Ekki er getið um kuml í Skíðadal, en talið er að þungmiðja dalsins hafi verið að Mástöðum í vesturhluta dalsins. Jörðin var samkvæmt fyrstu jarðamötum langstærst, en þar var einnig á fyrstu öldum byggð hálfkirkja. Aðrar jarðir í dalnum eru flestar litlar á norðlenskan mælikvarða. Talið er líklegt að bæirnir fyrir framan Másstaði hafi byggst síðar, og þá fyrst á Krosshóli, en þar var bænhus.

Að virtum ofangreindum heimildum verða að mati dómsins ekki dregnar með vissu ályktanir um eignarréttarlega stöðu Skíðadals út frá landnámi. Þar hefur byggðapróunin samkvæmt heimildum enn fremur verið breytingum háð og það farið m.a. eftir árferði hversu margar jarðir voru í byggð.

Af þeim heimildum sem vikið er að í úrskurði óbyggðanefndar verður ráðið að jarðir í Skíðadal hafi a.m.k. flestar verið sjálfstæðar jarðeignir, en margar þeirra virðast fljótlega hafa komist undir yfirráð kirkjuyfirvalda, þ.e. Vallakirkju, Urðakirkju, Möðruvallaklausturs og Hóladómstóls. Þá voru þær nær allar, eins og áður sagði, í Vallasókn. Að auki voru jarðirnar í vesturhluta dalsins, utan þeirra fremstu, í eigu Vallakirkju.

Að því er varðar helstu byggðina í austurhluta Skíðadals voru býlin Syðra-Hvarf og Sæla Hólastólsjarðir. Ytra-Hvarf og Syðra-Hvarf voru framan af ein og sama jörðin, en hin fyrrnefnda tilheyrði á 14. öld Völlum, en var orðin bændaeign árið 1712. Hjaltastaðir og Hnjúkur voru Möðruvallaklaustursjarðir, en á þeirri síðarnefndu var kirkja í bænhusatali frá 1487, sú eina í austurhlutanum, og má af því álykta að hún hafi byggst snemma og hafi verið mikilvæg fyrir byggðina. Jarðarinnar Klængshóls er fyrst getið í heimildum árið 1429 þegar hún var gefin Hóladómstól, en af heimildum má ráða að hún sé forn jörð. Fremstu býlin í austurhluta dalsins voru einnig tengd kirkjum og kirkjustöðum. Þannig var Hólárkot samkvæmt Jarðabókinni 1712 eign Urða í framdal Svarfaðardals, en samkvæmt máldaga Ólafs biskups frá 1461 átti Urðakirkja einnig reit í Skíðadalsafretti. Gljúfurarbýlisins er fyrst getið í máldaga Ólafs biskups og þá sem eign Vallakirkju. Er til þess að líta að bæjarhús síðastnefnda býlisins voru fyrir neðan minni þverdalanna Litladals/Gljúfurárdals og Heiðinnamannadals, en skammt norðan við Gljúfurá. Samkvæmt þeim heimildum sem óbyggðanefnd vísar

til átti jörðin einnig reit vestan Skíðadalsár, í landi Sveinsstaða.

Byggðin á fremstu býlum Skíðadals, austan og vestan ár, virðist hafa verið mjög óstöðug og fór margsinnis í eyði, sbr. m.a. umfjöllun í Jarðabókinni og í síðari heimildum, og þá ekki síst vegna skriðufalla og snjóflóða.

Í hinni strjálu byggð í vestanverðum Skíðadal hafði Vallakirkja mikil ítök eins og áður sagði, en neðstu jarðirnar, Þverá og Másstaðir, voru samkvæmt heimildum ætíð í bændaeign, sbr. m.a. umfjöllun í Jarðabókinni.

Talið er að Hverhóll hafi byggst úr Kóngsstaðalandi, en báðar voru þær Vallakirkjueign. Er hinnar fyrri getið í máldaga árið 1318. Hverhól byggðist aftur upp um 1680 eftir að hafa verið lengi í eyði, en eftir endurreisnina virðist búsetan áfram hafa verið óstöðug. Krosshóll var Vallakirkjueign, en hennar er fyrst getið undir nafninu Hóll í kirkjumáldaga í lok 14. aldar, en síðar m.a. í Sigurðarregistri árið 1525.

Fremsta byggðin í vestanverðum Skíðadal er samkvæmt hinum fyrstu áreiðanlegu heimildum tengd Vallakirkju. Þá er Sveinsstaða getið í Íslendingasögum, en það er talið gefa vísbendingu um að jörðin hafi verið talin forn þegar sagan var rituð. Jörðin er talin sem Vallakirkjueign í máldaga Ólafs biskups árið 1461. Fremsta byggðin, Stafn, er í máldaga Auðunar biskups árið 1318 einnig sögð tilheyra Vallakirkju og er það áréttað í máldögum biskup síðar á þeirri öld, en einnig á 15. öldinni. Áhöld eru um hvort Sveinsstaðajörðin eða Stafn hafi byggst fyrst, en munnmæli eru um að bænahús hafi verið að Stafni. Bæjarhús forn virðast samkvæmt heimildum hafa verið skammt norðan við Vesturá í mynni Vesturárdals og um 200 m ofan við Skíðadalsána. Stafn var löngu komin í eyði við ritun Jarðabókarinnar 1712 og virðist þá hafa verið sameinuð Sveinsstaðajörðinni.

Allar fremstu jarðirnar í vesturhluta Skíðadals voru á fyrrihluta síðustu aldar, eftir að þær fóru í eyði, lagðar undir svonefndan Sveinsstaðaafrétt, en áhöld virðast hafa verið um hvort líta hafi átt á Stafnsland sem hið forna afréttarland Vallakirkju, sbr. frásögn í Jarðabókinni 1712 og það sem rakið var hér að framan úr gögnum Þjóðskjalasafns í kafla I.4, en Vallaprestur virðist a.m.k. ekki um tíma hafa innheimt afréttartoll.

Samkvæmt umfjöllun í ritinu Göngur og réttir, sem er í samræmi við aðrar kunnar heimildir og frásagnir og nú síðast allkunnan hljóðdisk, hafa bændur á nærfellt öllum Austurkjálka, en einnig nokkrir bændur á Vesturkjálka Svarfaðardals, rekið fé sitt á *afréttinn fremst í Skíðadal, sem á síðari tímum hefur m.a. verið nefndur Sveinsstaðaafréttur*.

Eins og fyrr var rakið er með aðilum þessa máls ekki ágreiningur um afmörkun hins umþrætta landsvæðis fremst í Skíðadal, en það tekur til þess svæðis sem í landamerkjabréfi frá árinu 1883 kallaðist „*afréttur fremst í Skíðadal*“.

Eru norður- og vesturmörk hins umþrætta afréttar við ármót Gljúfurár og Skíðadalsár, en merkjalínan fylgi síðan Skíðadalsánni þar til Vesturáin rennur í hana, en þaðan er Vesturánni fylgt til fremstu upptaka, til jökla. Er þetta í samræmi við landmerkjabréf Sveinsstaða, sem Hjörleifur Guttormsson, prestur á Völlum,

ritaði árið 1883, en í bréfinu eru suðurmerki Sveinsstaða við Vesturá í Vesturárdal. Sunnan Vesturárinnar eru samkvæmt bréfinu hinar nafnkunnu Stafnstungur.

Norður- og austurmörk hins umþrætta svæðis eru við áðurnefnd ármót Gljúfurár og Skíðadalsár, en þaðan fara merkin með árfarvegi hinnar fyrrnefndu til suðausturs eftir samnefndum dal og allt að Gljúfurárjökli, sem er austan Almenningsfjalls.

Að áliti dómsins eru norðurmörk hins umþrætta landsvæðis skýrt afmörkuð landfræðilega, annars vegar af Gljúfurá að suðaustan og hins vegar af Vesturá að vestan. Báðar árnar eru jökulár og oft og tíðum erfiðar yfirferðar vegna stórgrýtis og straums og á stundum alls ófærar. Norðan þessara marka er óumdeilt eignarland stefnanda.

Um heimildir sínar til eignarhalds sunnan lýstra marka, á *afréttinum fremst í Skíðadal*, og þar á meðal í Stafnstungum og á Almenningsfjalli, vísar stefnandi helst til áðurrakinna heimilda, þeirra elstu, máldagadagbókar Ólafs biskups Rögnvaldssonar frá miðri 15. öldinni og til elsta hluta Sigurðarregisturs frá 1525. Stefnandi vísar enn fremur til yngri kirkjuheimilda og áðurrakins landamerkjabréfs frá 5. maí 1883 svo og sölubréfs frá upphafi 20 aldar.

Samkvæmt framansögðu varða hinar fyrstu kirkjuheimildir hið forna býli Stafn, m.a. hin elsta, máldagi Auðuns biskups frá árinu 1318. Þar segir að Vallakirkja eigi meðal annarra eigna Stafnsbýlið. Það er síðan áréttað í máldögum biskupa á 15. öldinni. Í þessum fyrstu heimildum er ekkert vikið að afrétti, eins og gert er í máldögum Ólafs biskups, sem ritaðir voru á árunum 1461 til 1510, en þar er sagt að Vallakirkja eigi [...] *allan skíðadal oc vestrar dal fram fra holamarke til sueinsstada marks*. Að mati dómsins verður um lýsta afmörkun í hinum fyrstu heimildum að líta til síðari heimilda og þar á meðal þess sem segir í landamerkjabréf Sveinsstaða frá árinu 1883 um að suðurmerki hins forna eyðibóls Stafns hafi verið við Vesturá og að þar hafi jafnframt verið upphaflegt endimark Sveinsstaðaafréttar til suðurs. Til þess er að líta að frá þessu marki og suður að fremstu drögum Skíðadals, næst jökli, eru um 5 til 6 km. Að áliti dómsins verður í þessu viðfangi ekki horft fram hjá frásögn Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712, en þar er vikið að fornum rétti Marstaða, nú Másstaða, til uppreksturs í fremsta hluta Skíðadals að vestanverðu. Í Jarðabókinni segir enn fremur frá því að hinn almenni og forni afréttur sveitarmanna í Skíða- og Svarfaðardal austan Skíðadalsár hafi verið sunnan Gljúfurárgils. Af þessu verður að mati dómsins ótvírátt ráðið að hinn forni afréttur hafi tekið til landsvæðisins í suðurhluta Gljúfrár- og Litladals, en það er sami dalurinn, og á Almenningsfjalli og þar með hafi hann jafnframt náð til fremsta hluta Skíðadals austan ár.

Eins og fyrr var rakið eru að mati dómsins skýr landfræðileg mörk austan og vestan Skíðadals, annars vegar við Gljúfurá og hins vegar við Vesturá. Í því viðfangi og í ljósi þess sem áður var rakið verður að mati dómsins ekki litið fram hjá andmælum sveitarmanna í lok 18. aldar við lögfestu Vallaprests og um kröfu hans til gjaldtöku. Úrskurði sýslumanns um þennan ágreining virðis ekki hafa

verið skotið til æðra dóms.

Að áliti dómsins geta einhliða vísitasúr og lögfestur Vallapresta, að virtum áðurrökum elstu heimildum, ekki skapað Vallakirkju réttindi til hins umþrætta landsvæðis. Þá geta einstök ummæli í hinum kirkjulegu gögnum ein og sér ekki, að virtu öllu öðru framangreindu í heild, gefið tilefni til að álykta annað en að réttindi kirkjunnar yfir landsvæðinu fremst í Skíðadal hafi aðeins verið bundin við óbein eignarréttindi, sem hafi falist í rétti til upprekstrar búfjár til beitar og annarra hefðbundinna afnotaréttinda.

Stefnandi byggir kröfur sínar um beinan eignarrétt á hinu umþrætta landsvæði, ekki síst á áðurröktu landamerkjabréfi frá árinu 1883, en það var útbúið og undirritað af séra Hjörleifi Guttormssyni, presti á Völlum. Er þetta gerðist hafði fremsta býlið í vesturhluta Skíðadals, Stafn, um aldir verið í eyði, og í raun lagst undir Sveinsstaðajörðina. Eins og hér að framan var rakið er samhljómur með nefndu landamerkjabréfi og landamerkjabréfi Sveinsstaða um afréttinn, en einnig gagnvart landamerkjabréfi Gljúfurárkosta, austan Skíðadalsár, en þau síðastnefndu voru útbúin um svipað leyti af Hjörleifi presti.

Um gildi landamerkjabréfa, og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði sem í þeim er lýst, hefur Hæstiréttur Íslands lýst þeirri afstöðu, t.d. í máli réttarins nr. 48/2004, að almennt skipti máli hvort um sé að ræða jörð eða annað landsvæði. Segir í dómsmáli þessu m.a. að þekkt sé að landamerkjabréf hafi ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig afrétti, sem ekki tengist sérstaklega tiltekinni jörð. Enn fremur er í þessum dómi sagt að landamerkjabréf fyrir jörð feli almennt í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega. Er sagt að það auki almennt gildi landamerkjabréfs sé það áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, en að þess verði að gæta að með því að gera landamerkjabréf geti menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands. Rétturinn hefur í síðari dómum áréttað þessa afstöðu, t.d. í dómi í máli nr. 496/2005.

Ber við niðurstöðu máls þessa m.a. að hafa allt framangreint í huga.

Það er meginregla í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu eða þeirra sem hann leiðir rétt sinn frá.

Að áliti dómsins benda áðurraktar heimildir ekki til annars en að hið umþrætta svæði fremst í Skíðadal hafi nær einvörðungu verið notað til beitar fyrir kvikfénað og hafi verið afréttur jarða í Skíða- og Svarfaðardal um aldir. Að mati dómsins er ekki fyllilega ljóst hvort og þá hvernig landsvæðið komst í upphafi undir yfirráð Vallakirkju, á fyrri öldum. Landsvæðið er aðskilið frá Vallajörðinni af mörgum sjálfstæðum jörðum og þar á meðal landnámsjörðinni Hofi. Hæstiréttur hefur í dómum sínum í sambærilegum málum ítrekað getið þess að vera kunni að eignarréttur yfir numdu landi hafi fallið niður sökum þess að ekkert liggi fyrir um

yfirfærslu hins beina eignarréttar, sem kann að hafa verið stofnað til við landnám. Eins og fyrr var rakið eru heimildir um landnámið í Skíðadal harla óljósar.

Svarfaðardalshreppur, sem stefnandi leiðir rétt sinn frá, keypti hið umþrætta afréttarland, auk jarðanna Sveinsstaða og Gljúfurárkots, árið 1905 af Vallakirkju, að fengnu leyfi frá þar til bærum yfirvöldum. Verður af heimildum ráðið að tilefni kaupanna hafi verið hagsmunir sveitarmanna á upprekstri sauðfjár og að kaupverðið hafi, að undangenginni virðingargjörð matsmanna, helst tekið mið af þeim hagsmunum. Af þeim ástæðum sem áður var lýst um eðli réttindanna á hinum umþrætta afrétti og þegar litið er til legu þrætulandsins og þeirra atriða sem vísað er til í sambærilegum hæstaréttarmálum, m.a. í málum nr. 48/2004 og 496/2005, þá gat hreppurinn að áliti dómsins ekki með réttu bundið væntingar um að kaup hans tækju til annarra og víðtækari réttinda.

Að þessu virtu, ásamt röksemdum stefnda og þar sem kröfur og heimildir stefnanda styðjast ekki við önnur gögn verður fallist á með stefnda að ekki hafi verið sýnt fram á að hið umþrætta landsvæði sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggæringa né með öðrum hætti.

Stefnandi hefur að áliti dómsins ekki fært fram sönnur um að skilyrði eignarhefðar á greindu landi hafi verið fullnægt með þeim venjubundnu afréttarnotum sem hann hefur haft af því, ásamt fleiri jarðeigendum, sem nýtt hafa það til sumarbeitar. Hefur stefnandi heldur ekki rökstutt frekar slík réttindi.

Að þessu virtu, ásamt fyrrgreindum röksemdum stefnda, en einnig með hliðsjón af ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06, verður ekki séð að stefnandi hafi mátt vænta þess að hann ætti nokkur frekari réttindi á þessu landsvæði en hefðbundin afréttarnot.

Verður niðurstaða óbyggðanefndar um að hið umþrætta landsvæði, í fremsta hluta Skíðadals, sé þjóðlenda því staðfest. Í ljósi kröfugerðar aðila fyrir dómi verður fallist á að sama landsvæði sé í afréttareign stefnanda, en aðrir aðilar hafa ekki lýst kröfum til landsins. Verður stefndi samkvæmt þessu sýknaður af kröfum stefnanda í málinu.

Eftir atvikum þykir rétt að aðilar beri sinn kostnað af málarekstrinum.

Allur gjafsóknarkostnaður stefnanda greiðist úr ríkissjóði, þ.m.t. málflutningsþóknun lögmanns hans, Ólafs Björnssonar hæstaréttarlögmanns.

Með hliðsjón af umfangi málsins og hagsmunum, en einnig þegar virt eru gögn um vinnuframlag, þar á meðal vegna vettvangsferðar, en einnig vegna endurflutnings, er nefnd þóknun ákveðin 1.700.000 krónur og er þá virðisaukaskattur ekki meðtalinn. Samkvæmt 2. mgr. 127. gr. laga nr. 91, 1991 kemur aðeins í hlut dómstóla að ákveða þóknun handa lögmanni gjafsóknarhafa og á því ekki að réttu lagi að taka afstöðu til útlagðs kostnaðar hans í dómi.

Fyrir uppsögu dómsins var gætt ákvæða 115. gr. laga nr. 91, 1991.

Ólafur Ólafsson héraðsdómari kveður upp dóminn.

D Ó M S O R Ð :

Stefndi, íslenska ríkið, er sýkn af kröfum stefnanda í máli þessu.

Málskostnaður fellur niður.

Allur gjafsóknarkostnaður stefnanda greiðist úr ríkissjóði, þ.m.t. málflutningsbóknun lögmans hans, Ólafs Björnssonar hæstaréttarlögmanns, 1.700.000 krónur.